

PAPER DETAILS

TITLE: Izmir-Agora Ören Yerindeki Osmanli Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler

AUTHORS: Necmi ÜLKER

PAGES: 195-218

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58651>

İZMİR-AGORA ÖREN YERİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİ MEZAR KİTABELERİNDEN ÖRNEKLER*

Necmi Ülker**

Özet

Agora ören yerinde bulunan mezar kitabeleri İzmir şehrinin değişik yerlerinde bulunan ancak sonradan ortadan kaldırılan mezarlıklardan toplanıp getirilmiş yazılı tarihi belgelerdir. İslam geleneğinde yazılı veya yazısız mezar taşı dikme geleneği yoktur. Ancak bu kitabeler Türklerin Ata Kültü'nden ve Şamanizm inancından kaynaklanmış olup, bu milletin atalarına karşı duyduğu saygı ve sevginin derin bir ifadesidir. Başka bir deyişle, Türklerin yaşam biçimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Osmanlı mezar kitabeleri ve ayak taşları, taş işleme ve süsleme sanatının tarihi değeri haiz değerli somut belgeleri mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: *İzmir, Agora, Osmanlı Sanatı, Mezar Kitabeleri, Türk Kültü.*

Abstract

Examples of the Ottoman Gravestones Inscriptions from İzmir-Agora

Inscribed grave tombstones which are located in Agora have collected from the different historical cemeteries of the city of İzmir that abolished during the modernization periods of the city itself. In erecting inscribed or non-inscribed stone customs for the graves do not exist in the Islamic tradition. However, these customs supposedly come from Atakült (Ancestor culture) and Shamanism belief, which depend on a feeling of deep respect and love shown towards their ancestors of the Turks. In other words, these customs established itself in the minds of Turks and became the inseparable part of their way of life. These inscribed tombstones and foot stones used on the graves of the Turks which were pieces of stone carving and ornamentation arts, widely accepted as valuable solid documents.

Key Words: *İzmir, Agora, Ottoman Art, Grave Tombstone, Ancestor Culture*

* Bu çalışma İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü'nün 25-27 Eylül 1998 tarihinde tertip etmiş olduğu X. Milli Türkoloji Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuş, ancak adı geçen kurum Kongre tebliğlerini yayınlamamıştır. Ayrıca adı geçen kurumdan metin ve fotoğrafları geri almamız için de uzun yıllar beklemek durumunda kaldık.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bornova/İZMİR.
necmi.ulker@ege.edu.tr.

Çağlar boyu coğrafya, tarih ve ticaret yönünden çok zengin bir durumda olan Anadolu'nun Batı kıyıları, özellikle Ege bölgesi, eski ve yeni çağlara ait tarih ve kültür kalıntılarının çokça bulunduğu müstesna bir öneme sahiptir. Anadolu'nun eski çağlara ait kültür mirasları ve eserleri yerli-yabancı bilim adamlarının büyük ilgisini çekmiş, onların üstlendiği kazı faaliyetleri her yıl daha da artmaktadır. Diğer taraftan, bin yıla yakın bir süredir Anadolu'ya kendisine has kültür damgasını vurmuş ve daha önce bu bölgede yaşayanlar üzerinde derin etkiler yapmış olan Osmanlı medeniyetine ait olan eserlere gereken ilginin her nasılsa gösterilmediği bir gerçektir.

Anadolu'nun eski çağlarına ait medeniyet eserlerinin ve kalıntılarının gördüğü derin ilgi ve ihtimamla kıyaslandığında, bu bölgedeki Türk-İslam kültür mirası olan eserler üzerinde bazı çalışmalar yapılmakla beraber, yeterli değildir. Bu durum belki de, batılılaşma ve modernleşme anlayışının Türkler üzerindeki menfi etkisinin bir sonucu olarak, kendi öz tarihi mirasına yabancılaşmasının ve sahip çıkmamasının bir sonucudur. Bu yabancılaşma neticesi, Türk toplumunun geçmişle olan bağlarını sağlayacak Osmanlı kültür mirası durumundaki eserlerinden, bütün tahribata ve talana rağmen, varlıklarını zamanımıza kadar sürdürebilmiş olan mezar ve diğer eski harfli kitabelerinin yeterince ve gereği gibi geniş bir şekilde incelenmediği de ortadadır.

Yabancı Türkologlardan başta Fransız bilim adamı Prof. Dr. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Hans Peter Laqueur ve Nicolas Vatin'den oluşan grubun, özellikle İstanbul'daki Osmanlı dönemi mezar taşlarıyla ilgili çalışmaları ve yayınları dikkat çekici, düşündürücü ve hatta çok anlamlıdır¹.

Osmanlı mezar kitâbeleri, yalnızca yazı sitili ve taşın genel kompozisyonu yönünden değil, aynı zamanda taş oymacılığı ve süsleme sanatı açısından bakıldığında her birinin plastik sanat eseri olduğuna şüphe yoktur. Canlı varlık ve benzeri heykellerin ve minyatür dışında resim yapmanın yasak olduğu İslam inanisında, sanat erbabı, engin sanat anlayış ve duygularını mermer taşlarını birer dantel gibi oyarak ortaya koymuşlardır.

İslamiyet öncesi ve Müslümanlığı kabul ettikten sonra Türkler, saygı duyduğu ve sevdiği insanlar için anıt mahiyetindeki türbeler inşa etmiş ve onlara mezar taşları hazırlayarak kabirlerine dikmişlerdir. İslamiyet'te mezarlara taş şahide ve ayaktaşı dikme geleneği yoktur. Bu anlayışın "*hayrû'l kuburü'l münderis*" diğer bir deyişle "kabirlerin hayırlısı kaybolmuş olanıdır"

¹ Bacqué-Grammont vd., 1984, 441-550. Bu değerli makaleyi ve adı geçenlerin Osmanlı Mezar Kitâbeleri ve tipolojisi üzerine yaptıkları çalışmaları takdirle karşılıyoruz.

hadis-i şerîfenden kaynaklandığı tahmin edilmektedir². Bu hadisin Türk-İslam dünyasında bilinmesine rağmen, Türkler sevdiklerinin anısını yaşatmak için genellikle, sert olduğu kadar temiz ve pâklığı ifade eden, beyaz mermerden hazırlanmış olan şahide ve ayaktaşları kullanmaktan çekinmemişlerdir³. Bazen de kabir için üzerleri açık veya kapalı, etrafı işleme-süslemeli beyaz mermerden oluşan abidevi lahitler yapmışlardır. İslam anlayışına ters düşen bu geleneğin, hiç şüphesiz, İslamiyet öncesi Türk yaşam tarzının içinde hayatîyetini devam ettiren Ata Kültü'nden ve yaygın olan Şamanizm⁴ inancından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Türbelerin, mezar taşlarının ve anıtların hep Türklerin atalarına ve geçmişlerine duyduğu saygının somut birer ifadesi olduğu açıktır. Diğer Türk kültür eserleri gibi mezar taşları, o devrin sanat anlayışını, töre ve geleneklerini, sosyo-ekonomik şartlarını yansıtan sanat eserleri mahiyetindeki kültür varlıklarımızdır. Kısacası, Anadolu'daki türbe inşâ ve mezartaşı dikme geleneğinin oluşum ve gelişimini, Türklerin yaşam biçiminde ve onların Anadolu'da uyguladıkları Şamanizm inancı ile İslamiyet'in uyumlu sentezinde aramak gerekir.

Biz bu çalışmamızda, İzmir-Agora Ören yerinde uzun süre önce buraya getirilmiş olan Osmanlı dönemi mezar kitâbeleri üzerinde duracağız. İzmir Müzesi ve Büyükşehir Belediyesi'nin ortaklaşa yürüttüğü "Agora Projesi" çerçevesi içinde bilimsel danışmanlığını üstlendiğim Agora'daki eski harfli mezar ve bina kitâbelerinin Osmanlı dönemine ilişkin olanlarının tamamı üzerinde 1997 Eylül ayı itibarıyla bir çalışma başlattık⁵. Bu çalışmamızdaki esas amacımız, yıllardan beridir her nasılsa âtıl durumda bırakılmış olan eski harfli kitâbeleri incelemek, onların tek tek net fotoğraflarını çekmek ve kitâbe metinlerini okuyup değerlendirmektir. Sonuçta ise Agora'da bulunan paha

² Arseven . 453.

³ Derman 1975, 36-47. Yazar, mezar kitâbelerinin yazı çeşitleriyle ilgili geniş bilgi verir. Ayrıca şahidelerin yapılması sırasında hattat ve mermeri işleyen taş ustasının işbirliğini örnekleriyle açıklar.

⁴ İnan 1972.

⁵ Bu projenin arkeolojik kazı çalışmaları sorumluluğunu İzmir Müzesi'nde Arkeolog Yusuf Gül, İslamî kitabeleri de ben üstlendim. Başta İzmir Müzesi eski Müdürü rahmetli Turan Özkan'a ve yardımcılarının destek ve ilgilerine teşekkür ederim. Ayrıca, mezar kitâbeleri ve lahitlerin düzenlenmesini ve özellikle taşların parçalarını bulup yapıştırarak toprağa dikilmesinin sorumluluğunu üstlenen Müze görevlisi Osman Turşucu'nun gayret ve becerileri her türlü takdirin üstündedir. Ayrıca başta bu projeye her türlü desteği sağlamış olan dönemin Büyükşehir Belediye Başkanı Dr. Burhan Özfatura'ya, emeği geçen tüm belediye görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim. 1995-2004 yılları arasında Müdürü olduğum E.Ü. İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak, İzmir ve civarındaki Osmanlı dönemi bina, çeşme ve mezar kitâbelerini bir proje kapsamında neşretmek üzere çalışmalar sürdürülmektedir.

biçilemez değerde olan bu kültür varlıklarımızı ve değerlerini maalesef bilmediğimiz sanat şaheserlerini gün ışığına çıkarıp, tarihin akışı içinde ilgilenenlerin istifadesine sunmaktır. Daha önceki yıllarda şehir içi ve dışında devşirilip Müze Müdürlüğü tarafından Agora'ya getirilmiş, bir kısmı kapalı mekânda, yani muhafaza altına alınmış binada ve ören yerinde depolanmış durumda bulunmaktaydı. Bina içinde bulunan kitabeler, bunlardan birisi M. Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanıma aittir, istif şeklinde depolandığı için bazılarının okunması mümkün olmuştur. Ören yerinde tespit ettiğimiz 54 kitabe okunmuş ancak bunlardan belirgin olan bazı mezar taşlarının makalemizin konusunu teşkil etmesi uygun görülmüştür.

Burada hemen belirtmemiz gereken bir husus vardır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğrencisi olma şansını elde ettiğimiz, İzmirli olan rahmetli hocamız Prof. Dr. M. Münir Aktepe'nin 1963 yılında İzmir'de yaptığı inceleme gezisi sonucunda, o zaman Kapılar semtindeki İzmir Müzesi'nde bulunan, çoğu Kâtib-zâdeler ailesine ait olan mezar kitâbelerini yayınlamış olması bize rehber teşkil etmiştir⁶.

Bir ticaret limanı ve şehri olarak İzmir'in gelişip yayılması ve imar ve yol faaliyetleri sebebiyle, kentin eski dokusunda büyük değişiklikler yapılma zarureti doğurmuştur. Böylece şehrin fizikî olarak genişlemesiyle birlikte şehrin içinde kalmış olan mezarlıklar birer ikişer ortadan kaldırılarak park, otopark, pazaryeri, bina veya yol yapımı sonucu buraları kamuya hizmet veren yerler haline getirilmiştir. Şehirde varlığını sürdürme gelmiş olan birçok tarihi eser de ortadan kaldırılmış, onların iyi ve gereği gibi korunmamaları sonucunda da değerli kültür varlıkları da yok olarak tarihin karanlıklarına karışmışlardır.

Sadece kartpostallarda, fotoğraflarda ve yabancı seyyahların eserlerinde gravür şeklinde anı olarak Mezarlıkbaşı'ndaki büyük kabristânlar, Konak'taki Hükümet Binası karşısındaki Sulu Mezarlık, Bahri Baba ve Çorakkapı kabristânları yanı sıra Namazgâh ve Uluyol'daki kabristânlar kaldırılmıştır. Bunlara ilaveten Eşrefpaşa'daki Kâtiboğulları'na ait kabristân ve Sarımsaklı mezarlıkları gibi şehir sınırları içinde kalmış olanlar da aynı akıbete uğramıştır⁷.

Maalesef zamanın güya aydınları durumundaki şehir ve devlet yetkilileri bu mezarlıklarda bulunan güzelim mezar kitâbelerinin de tahrip ve yok

⁶ Aktepe 1964, 57-80. Rahmetli hocamız İzmir'deki Osmanlı devri kitâbeleriyle ilgili bu makalesinde Arşiv kaynaklarını, vakıf belgelerini ve ilgili yayınları kullanmıştır. Kendisi bu örnek makalesinde 16 kitâbe yayınlamıştır. Bunlardan dördü kadın, yedisi erkek olmak üzere on bir adedi Kâtiboğulları ailesine aittir.

⁷ Aktepe 1964, 58.

edilmelerine göz yummuşlardır. Tabir yerinde ise bu tahribat ve tarihi eser katliamından yalnızca İzmir'deki cami hazireleri⁸ ve oralarda bulunan şahideler kurtulabilmiştir⁹. Bu durumu bir mucize olarak kabul etmek gerekir.

İzmir'in modernleşmesini ve çağdaş ihtiyaçlar sonucu tarihî mezarlıkların ortadan kaldırılmalarını doğal karşılamakla birlikte, büyük emekler, göz nuru ve masraflar karşılığı yapıp mevtaların başına dikilmiş, artık yapılmaları çok zor olan bu plastik sanat dalında müstesna örnekler durumundaki mezar taşlarının korunması ve genç kuşaklara kültür varlıkları olarak aktarılmasının neden düşünülmediğini anlamak mümkün değildir. Geçmişimize, tarihimize, ecdâdımıza olan vefa borcu ve saygı bu şekilde mi gösterilmeliydi? Bu durum ne yazık ki toplumumuzun ve ellerinde yaptırım gücü bulunan yetkililerin bilinçsizliği ve sorumsuzluğunu açık bir biçimde ortaya koymaz mı?

Ortadan kaldırılan tarihî kabristanlardaki şahidelerin büyük bir kısmı yol yapımlarında adi taş yerine kullanılmış¹⁰ her biri birer tarih sayfası mahiyetindeki bu belgeleri İzmirli yetkililer acımasızca tarihin karanlıklarına gömmüşlerdir. Prof. Dr. Münir Aktepe hocamızın adı geçen makalesinde belirttiği gibi Kantar-zâdeler ailesine mensup olan İzmir Arkeoloji Müzesi eski müdürü Salahattin Kantar'ın Kâtib-zâde ailesine duyduğu alâka sebebiyle bu aileye mensup bazı mezar taşlarını müzeye taşıtıp koruma altına aldığına dair bilgi vermiştir¹¹. Bu taşlar şimdi Agora'da bulunmaktadır.

Agora'daki Osmanlı dönemine ait İzmir'in çeşitli kabristânlarından getirilmiş olan kitâbelerin tamamının bir envanterini yapmak amacıyla üzerinde çalıştığımız ve henüz bitmemiş olan çalışmalar nihayetinde ortaya derli toplu bir monografi yayınlamayı düşünüyoruz. Adı geçen kitâbelerin tamamını okumakla birlikte, kitâbelerden bazı örnekleri aşağıda vermekle yetineceğiz.

⁸ Hazire, cami, tekke ve türbe bahçeleri yanında, şehrin eşrafının gömüldüğü küçük mezarlık olup özellikle çevresi duvarla çevrilmiş kabristan anlamında kullanılır. Bkz. Pakalın 1946, 794.

⁹ Daha önce üzerlerinde çalışıp Kültür Bakanlığı'nın düzenlemiş olduğu *Araştırma Sonuçları Toplantıları*'nda tebliğ verip sonradan yayınlanmış olan İzmir-Yağhanelerdeki Şemsi Baba Tekkesi, Hacı Mahmud Camii ve Ali Ağa Camii hazirelerindeki mezar kitabelerini örnek olarak verebiliriz.

¹⁰ Aktepe 1964, 59. Ayrıca İzmir'in Urla ve Karaburun ilçelerinde bulunan tarihî mezar kitâbelerinin müteahhitler tarafından kullanıldığını kasaba yaşlılarından öğrendik. Yetkililerin Osmanlı dönemine ait tarihî eserlerin tahribine karşı ilgisiz ve duyarsız kalmaları, Osmanlı imajının ülkenin gelişmesini ve modernleşmesini engelleyeceği düşüncesinin sonucu olduğu ileri sürülebilir.

¹¹ Aktepe 1964, 59.

1- Kâtib-zâde Mehmed Ağa'nın Hem-hânesi Vesîle Hanım'ın Mezartaşı¹²
(Resim 1)

Beyaz mermerden yapılmış, beş parça olarak kırılmış olan XIX. yüzyıla ait kitâbenin taç veya alınlık kısmında derin bir taş oyma ve süsleme açısından estetik görünümüne sahip plastik bir sanat eseridir. Taşın tepesi mutad olduğu üzere ters V biçiminde olan bu şâhidenin alınlığında, çevresinde ve özellikle sağ kısmında barok stilinde oyulmuş hayali yapraklar ve bir vazoda bulunan tek minareli bir cami motifi¹³ mevcuttur. Cami motifinin altında köşelik dediğimiz iki yanda yine birer vazoda yerleştirilmiş stilize gül demetleri işlenmiştir. Taşın alınlık kısmı çan da denilen *Palladio kemeri* ile kitâbeden ayrılmıştır. Taşın kitâbe kısmının her iki tarafına da ince birer sütun süs unsurunu tamamlayıcı motif olarak işlenmiştir.

Araları silmelerle ayrılmış olan 12 satırlık kitâbe iyi bir hattat ve taşçı ustasının emek mahsulü olduğu açıktır¹⁴. Kitâbenin arka dış kısmına uzun bir servi¹⁵, üst ve alt yan kısımlarına gül ve lâle demetleri işlenmiş, en alttaki dikdörtgen kısmına ise İslam sanatında sıkça kullanılan altı köşeli yıldız içeren Hz. Süleyman mührü ve her iki yana da birer servi işlenmiştir. Şâhidenin ayak taşı da dikkat çekecek biçimde servi ve çiçek motifleriyle bezemelidir. Sülüsle yazılmış kitabenin ölçüleri 295x56x7 cm., lahdin ölçüleri ise 247x60x77 cm.dir.

هو الحى الذى لا يموت

۲ کاتب اوغلو الحاج محمد اغاٹاڭ همحانه سى/۳ وسیله حاتم ریاض خلده اتدی رحلتی/۴ شویله بر عنقا مزاج حاتم پک حق ایدی/۵ عالمه رفق نوازش ایتمک ایدی عادتى/۶ روحنه اولسون دمادم رحمت حق بی حساب/۷ جنت فردوس اعلا اول رحمت جای/۸ چونکه بلدی بو فئاده کمشیه یوقدر بقا/۹ نعمت دار بقایه قلدی جانى رعیتى/۱۰ دورت طرفدن چقدی فریاد فوتی تاریخی/۱۱ جانب عدنه وسیله بولدی راهی رحمتى/۱۲ فى ن ۱۲۳۹

Hüve'l- Hayyü'l-lezî Lâyemût / 2 Kâtiboğlu El-hacc Mehmed Ağanın hem-hânesi / 3 Vesîle Hanım riyâz-ı hulde etti rihleti / 4 Şöyle bir anka-mizâc hanım-ı pâk-hakk idi / 5 Âleme rıfk-ı nüvâziş etmek idi âdeti / 6 Ruhuna olsun dem-â-demmm rahmet-i hak bî hesâb / 7 Cennet-i firdevs a'la ola rahmet-i cây / 8 Çünkü bildi bu fenâda kimseye yoktur bekâ / 9 Ni'met-i dâr-ı bekâyâ kıldı cân-ı

¹² Aktepe 1964, 70'de bu kitabenin metnini yeni harflerle yayınlamıştır.

¹³ Gül Tuncel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, Ankara 1989. Gül Tuncel'e Master Tezi olarak hazırladığı bu nitelikli çalışması sırasında kendisine yardımcı olabildiğim için mutluyum.

¹⁴ Derman 1975, 36-47.

¹⁵ Uzun ömürlü olduğu için mezar şâhidelerine sıkça işlenen servinin taş oymacılığında ve diğer yerlerde kullanılması hakkında bkz. Çulpan 1961.

rağbeti / 10 Dört taraftan çıkdı feryâd fevt tarihi ile / 11 Cânib-i adna Vesîle buldu râh-ı rahmeti / 12 Fi Ramazan sene 1239 / (Mayıs 1824).

2- Kâtibzâde Halil'in Kızı Zeyneb Hanım'ın Mezartaşı¹⁶ (Resim 2)

Beyaz mermerden hazırlanmış, üç parçası yapıştırılmış XIX. yüzyıla ait bu şâhidenin tepesi ters V şeklinde aşağıya doğru daralan Zeyneb Hanım'ın bu kitâbesi, bir önceki taş gibi her yönüyle plastik bir sanat eseridir. Şâhidenin taç kısmında tek kubbeli ve iki minareli cami motifi ve stilize edilmiş kevger veya akantüs¹⁷ yapraklarından oluşan bir kompozisyon itina ile işlenmiştir. Bu manzara cami üzerinde kıvrılmış bir tül perde ve servi ağaçlarıyla tamamlanmıştır. Şâhidenin bu cami motifi, barok stilinde işlenmiş, estetik bir görünüme sahip, fevkalade işlenmiş tam ve yarım akantüs yapraklarıyla bezenmiştir. 13 düz satırdan meydana gelen ve araları silmelerle ayrılmış olan kitâbenin metni sülüsle yazılarak taştaki bezeme ile uyum sağlanmıştır. Kitâbenin iyi bir hattat ve taş işçiliğinin de mahir bir taş ustasının elinden çıktığı aşıkardır. Kitâbenin ölçüleri 178x48x8 cm.dir. Sanduka yani lahdin ölçüleri ise 211x68x60 cm.dir. Zeynep Hanım'ın lahdinde olması gereken ayaktaşı bulunamamıştır. Bu lahdin mezarı müzede Env. No. 1110'da kayıtlıdır.

هو الخلاق الباقي

۲ جرعه نوش بزم فانیدن کمک وار چاره سی/۳ حاک تیره در نهایت مرغ جسمک لانه سی/۴
کلیستان نسل کاتب زاده نک رعنا کلی/۵ حاجی بنک زوجه عصمت دری یکدانه سی/۶ یعنی کاتب زاده
الحاج خلیلک دخترى/۷ دعوت حقى اجابت ایلیوب جانانه سی/۸ ترک فانی ایلیوب چون ایلدی عزم
بقا/۹ حور جنت اوله شمع روحنک پروانه سی/۱۰ حق تعالی قبرینی پور انوار رحمت ایلله/۱۱
ایلسون الباس غفران سبز کالاجامه سی/۱۲ دو جهنده ایده بارى فوتنى تاریخ ایچون/۱۳ کلشن عدن
اباد اوله زینب حاتمک کاشه نسی/۱۴ سنه ۱۲۳۳

Hüve'l Hâllâku'l Bâki / 2 Cür'a nûş-i bezm-i faniden kimin var çâresi / 3
Hâk-i tîredir nihâyet murg-ı cismîn lânesi / 4 Gülistân-ı nesl-i Kâtibzâdenin
ra'nâ gülü / 5 Hâcî Bey'in zevce-i ismet dürr-i yek-dânesi / 6 Ya'ni Kâtibzâde
El-hacc Halil'in duhteri / 7 Da'vet-i Hakk'a icâbet eyleyüb cânânesi / 8 Terk-i
fânî eyleyüb çün eyledi azm-i bekâ / 9 hûr-i cennet ola şem'i rûhunun pervânesi
/ 10 hak te'âlâ kabrini pür envâr-ı rahmet eyleye / 11 Eylesün ilbâs-ı gufrân
sebz kâlâ câmesi / 12 Dü-cihânda ide bâri fevtine târih içün / 13 Gülşen-i adn-i
abâd ola Zeyneb Hanımın kâşânesi / 14 sene 1233 (1817-18).

¹⁶ Aktepe 1964. 68'de bu taşın metni yeni harflerle yayınlanmıştır.

¹⁷ Demiriz 1984. 19-24. Akantüs (kıs. Akant) Osmanlılardan önceki devirlerde de Anadolu'da taş oyma ve işlemeciliğinde yaygın olarak kullanılmış, halk arasında deve diken (kevger) tabir edilen bir bitkinin yaprağıdır.

3- Grebeneli Süleyman Sırrı Paşa'nın Anıt-mezarı (Resim 3)

Ege bölgesinde bir eşine daha rastlayamadığımız anıt şeklinde tasarlanmış bu kabir kendine özgü orijinal bir sanat âbidesidir. Anıtın tasarımı, üç kitâbesi ve süslemeleriyle derin bir hayranlık uyandırmaktadır. Diğer yandan, bu anıt, Türk-İslam sentezinin beyaz blok mermerden işlenerek sanatkârane bir biçimde ortaya konulmuş somut bir ifadesidir. Bu anıtkabir üç münferit parçadan meydana getirilmiştir. En üstteki birinci kısımda silindir şeklindeki mermere sarılmış ay-yıldızlı bir bayrak vardır. Silindir mermer üzerindeki kitâbede burasının Sırrı Paşa'ya ait olan bir "Ebedî İstirâhatgâh" olduğu ifade edilmiştir. Anıtın ikinci ve ana kısmında ise iki yüzünde de kitâbe işlenmiş bulunan tahminen bir tondan fazla ağırlıktaki büyük bir blok mermer vardır. Birisi beş, diğeri dört satırlık kitâbelerin alt ve yanlarına akantüs yaprakları oyulmuş ve üst kısımları ise bir bordür süslemesiyle çevrelenmiştir. İki kitâbeli orta blokun ölçüsü 125x63x50 cm.dir. Eserin Env. No.su 1109'dur.

اسلاف عضامک وارث حقیقی بسالتی اولان مرحوم مشار الیه حربیہ معلمکنده / ۲ عسیر و
دبره متصرف و قوماندانلقلرنده پک مهم خدمتار ایفا / ۳ روسیه و یونان محارباتنده عثمانلیلق شرف
و شاننی بحق اعلا / ۴ ایلمش نا مغلوب بر عسکر قرق سکر یتمه یه جهاز تدارکیلله اولند یرمش / ۵
حساس بر قلب شفقتپرور ایدی بوقهرامان اصیلک روحنی فاتحه ایله شاد ایت تولدی سنه ۱۲۴۸
وفاتی ۱۶ زی القعه ۱۳۳۰

1 Eslâf-ı a'zâmın vârisi-i hakik-i besâleti olan merhûm-ı müşârûnileyh Harbiye muallimliğinde / 2 Âsîr ve Debre mutasarrıf ve kumandanlıklarında pek mühim hizmetler ifâ / 3 Rusya ve Yunan muharebâtında Osmanlılık şeref ve şânını bi-hakkın i'lâ / 4 Eylemiş nâ-mağlûb bir asker, kırk sekiz yetimeye cihâz tedârikiyle evlendirmiş / 5 hassâs bir kalb-i şefkat-perver idi bu kahramân asîlin rûhunu fatiha ile şâd it. Tevellüdü sene 1248 (1832-33) Vefatı 16 Zilkade 1330 (28.10.1912).

4- Gümrük Başkâtibi Sadullah Ağa'nın eşi Ayşe Sıdika Hanımın Mezartaşı (Resim 4)

XIX. yüzyıla ait olan bu lahid-kabir, işlemeli baştaşı, ayaktaşı ve yan taşlarıyla birlikte mimarı bilinmeyen, fevkalade bir tasarımla meydana getirilmiş âbidevî ve estetik bir eser mahiyetindedir. Beyaz kitle bir mermer bloktan oyularak yapılmış baştaşının taç kısmında XIX. Yüzyıla özgü bezemeler yer alır. Burada ortada bir gül buketi ve çevresine akantüs yaprakları oyma tekniği ile işlenmiştir. Taç kısmını kitâbeden ayıran Palladio kemeri yerine beş akantüs yaprağından oluşan bir kompozisyon vardır. Şâhidenin

köşeliklerine birer lâle motifi işlenmiştir. Dokuz düz satırdan oluşan kitâbenin üstad bir hattat tarafından yazıldığı açıktır. Her yönüyle kusursuz olan bu baştaşının alt kısmına bir kâse içinde üzüm motifi oyulmuştur. Lahdin yan taşları da aynı biçimde kâse içinde meyve motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Sülüsle yazılmış kitâbenin ölçüsü 214x38x19 cm.dir. Lahdin ölçüsü ise 203x64x62 cm.dir. Ayaktaşı ise baştaşının süslemelerine uyumlu olarak yapılmış olup burada iki kulplu bir kâseden çıkan ana gövde üzerine çiçekler ve yapraklar işlenmiştir. Müze Env. No. 1112'dir.

هو الحى الباقي

۲ کنج ایکن کوجدی جهانندن / ۳ بویله بر خلق خلیم دیلرم / ۴ قبرینی پور نور ایلله رب
الکریم / ۵ میوا تیر کمرکی باش کاتبی / ۶ سعد الله افندی خلیله سی / ۷ مرحومه و مغفورلها عایشه /
۸ صدیقه حاتم روحنه فاتحه / ۹ فی ۷ ج سنه ۱۲۴۲

Hüve'l Hayyü'l Bâki / 2 Genç iken göçdü cihândan / 3 Böyle bir hulk-i
halîm dilerim / 4 Kabrini pûr nûr eyleye Rabbü'l-kerim / 5 Meyve-i ter
Gümrüğü Baş Kâtibi / 6 Sadullah Efendi halîlesi / 7 Merhume ve mağfûrleha
'Aîşe / 8 Sıddıka Hanım ruhuna fâtiha / 9 Fî 7 Cemâziyelâhir sene 1242
(8.01.1827).

5- Köse Musa Paşa'nın Lahid-kabrî (Resim 5):

İyi ve eksiksiz bir durumda olan bu lahid-mezar daha önce Agoraya getirilip monte edilmiştir. Orijinal yerini henüz tespit etmiş değiliz. Bu kabrin taşları usta ellerden çıkmış, her tarafı oymalı-süslemeli şaheser bir sanat eseridir. Lahdin kitâbesi usta bir hattat tarafından sülüs stilinde yazılmış ve yedi pano içine yazılmış yedi satırdan oluşmuştur. Kabrin taşları dikkatle incelendiğinde iyi bir tasarım sonucu usta bir taş oyma sanatkârının elinden çıktığı kesindir. Şâhidenin boynu üzerindeki rikâb kaymakamı kavuğu otantiktir. Şâhidenin dış kısmı bir saksı içinden çıkan asma dalları, üzüm salkımları ve yapraklarından oluşan bir hayat ağacı¹⁸ motifiyle bezenmiştir. Alt kısmı ise içinde meyveler bulunan bir kâse motifiyle süslenmiştir. Üst kısmında ise tepesinde akantüs yaprakları bulunan benzer kompozisyonda bir hayat ağacı işlenmiştir. Lahdin yan taşlarının her bir tarafında üçer adet olmak üzere yine kâse içinde meyve motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Kitâbenin ölçüleri 210x34x15,5 cm.dir.

¹⁸ Hayat Ağacı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öney 1968, 25-50, Erbek 1986, 26-41 ve 1986a, 26-38. Oğuz 1983, 15-18.

Rikâb-ı hümayûn kaymakamı Köse Musa Paşa'nın III. Selim'in katledilmesi olayı, öncesi ve sonra olan hadiselerde büyük bir etkisi olan devlet adamıdır. II. Mahmud döneminde, önce İstanköy'e sonra İzmir'e sürülmüştür. İzmir'de katledildikten sonra başının İstanbul'a getirildiği ve Eyüb Sultan mezarlığına gömüldüğü ileri sürülmektedir¹⁹.

هو الخلاق الباقي

سابقا ركاب همايون/ ٣ قائمقامی مرحوم و مغفور / ٤ المحتاج الي رحمه ربّه / ٥ الغفور السيد موسى پاشا/ ٦ حضرتلری نك روحیچون/ ٧ رضا الله الفاتحه/ ٨ فی ١٥ جا سنه ١٢٢٣

Hüve'l hâllâkü'l Bâkî / 2 Sâbika rikâb-ı hümayûn / 3 Kaymakamı merhûm ve mağfûr / 4 El-muhtâc ilâ rahmeti rabbihi'l / 5 Gafûr Es-seyyid Mûsâ Paşa / 6 Hazretlerinin rûhiçün / 7 Rizâen-lillâh el-fâtiha / 8 Fî 15 Cemaziyel-evvel 1223 (9 Temmuz 1808).

6- İzmir Valisi Kâmil Paşa'nın Lahid-kabri (Resim 6):

Parçaları tarafımızdan bulunup bir bütün haline getirilmiş olan bu lahidin dış süsleme sanatı mahîrâne bir biçimde yapılmıştır. Baştaşı dört, ayaktaşı ise üç parçanın birleştirilmesiyle dikilmiştir. Şâhidesinin boynu üzerinde fes olan Kâmil Paşa'nın kitâbesinin yazısı gösterişsizdir. Ayaktaşının iç kısmına bir servi ağacının çevresine sarılmış asma dalları, üzüm salkımları ve yapraklarla bezeli bir hayat ağacı kompozisyonu estetik ve sanatkârâne bir biçimde işlenmiştir. Ayaktaşının dış kısmı da dal, yaprak ve çiçeklerden oluşan hayalî bir süs motifiyle bezenmiştir. 12 pano veya ayna üzerine 12 satırdan oluşan tâlikle yazılmış kitâbenin ölçüsü 210x36,6x9 cm.dir. Lahidin ölçüsü ise 202x56x52 cm.dir.

هو

٢ والی بلده از میر او فخر الوزرا/ ٣ کامل الرأی ایدی انجق حاجی کامل پاشا/ ٤ نام نامیسی کبی زیده الاقران ایدی/ ٥ محاص باقی کبی کامل بین الوکلا/ ٦ صدقله دولته چوق حد متی ایتمش سبقت/ ٧ حلب و جدّه قضایاسیدر انکشت نما/ ٨ ارجعی صوتتی کوش ایلدی اولدی تسلیم/ ٩ خاک طبعمه مدفن پاکى زیر/ ١٠ تام تاریخی اولوب طبعمه خاکدن الهام / ١١ قلدى عقبایه عزیزمت حاجی کامل پاشا/ ١٢ فی ٣ م سنه ١٢٧٦

Hü(Kırık).... / 2 Vâli-i belde-i İzmir o fahrü'l vüzerâ / 3 Kâmilü'l rey idi ancak Hacı Kâmil Paşa / 4 Nâm-ı nâmisi gibi zübdetü'l akrân idi / 5 Mehas-ı

¹⁹ Konu ile ilgili fazla bilgi için bkz. Aktepe 1964, 80. Hocamız, Musa Paşa'nın lahdinin orijinal yerinin fotoğrafını ve kitâbeyi neşretmiş ancak yerini bilmediğini yazmıştır.

pâki gibi kâmil beyne‘l vükelâ / 6 Sıdkla devlete çok hizmeti itmiş sebkât / 7 Haleb ve Cidde kazâyâsıdır engüşt-nümâ / 8 İrci‘-i savtını kuş eyledi oldu teslîm / 9 hâk-i tab‘ıma medfen-i pâki zirâ / 10 Tam tarihi olub tab‘ıma Hak’tan ilhâm / 11 Kıldi ukbâya azîmet Hacı Kâmil Paşa / Fî 3 Muharrem sene 1276 (2 Ağustos 1859).

7- Şehîd Süleyman Fethi Bey’in Lahid-kabri (Resim 7):

Yunan askerî birliklerinin İzmir’i işgal ettikleri gün ağır yaralanıp sonradan şehit olan Miralay Süleyman Fethi Bey’in kabrinin orijinal yeri Agora’nın güney-doğusunda bulunan, yaygın adı Emir Sultan olan Seyyid Mükerrremüddin Türbesi haziresindedir. Bu haziredeki mezar taşlarıyla ilgili bir tebliği Ankara’da Araştırma Sonuçları Toplantısı’nda vermiştik. Ayrıca, perişan durumda bulunan hazireyi ve mezartaşlarını düzenlemek, kırılan şâhideleri restore etmek amacıyla bir rapor hazırlamış ancak İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nden bize düzenleme izni verilmemişti. Gerekçe olarak da hazirenin kendi uzmanlarınca inceleneceği hususu ileri sürülmüştü. Maalesef aradan 14 yıl geçmesine rağmen hazirede hiçbir düzenleme yapılmamış bazıları Uşakîzâdelere ait olan mezar kitabelerinin çoğunun harap olmasına göz yumulmuştur.

Daha sonra adı geçen kabir Ege Ordu Komutanlığı tarafından merasimle açılmış ve şehidin kemikleri Emir Sultan’daki mezarından dinî usule uygun olarak alınmış aynı gün yapılan askeri bir törenle Narlıdere’deki askerî şehitliğe defnedilmiştir²⁰.

Mermerden yapılmış olan kitâbe 8 ayna üzerine 14 satır olarak yazılmıştır. Alsancak’ta bir caddeye ismi verilen Süleyman Fethi Bey’in Yunan işgali sırasında şehit edildiği kitâbede kaydedilmektedir. Ancak yine aynı kitâbede vefat tarihi olarak 23 Mayıs 1919 tarihi verilmektedir. Bu duruma göre Miralay Süleyman Fethi Bey işgal günü yaralanmış dokuz gün İzmir Hastanesi’nde yaşadktan sonra 23 Mayıs’ta şehit olmuştur.

Lahdin kenar blok mermerleri sade süslemeli olup ayak taşına stilize edilmiş bir servi ve üzerine iki taraflı lâle motifi ve hayali süsler olan bir kılıç kabartma olarak işlenmiştir. Ayak taşı fevkalade dikkat çekici ve estetik bir güzelliğe sahiptir. Baştaşındaki kitâbenin ölçüleri 179x37x6,5 cm.dir. Lahdin genel ölçüsü ise 173x60x48 cm.dir.

²⁰ Sonradan Agoraya taşınmış olan lahit kabir taşlarının kırık parçalarını bularak birleştirdik. Şehidin protez altın olan dişleri İzmir Müzesi’nde kasada emniyete alınmıştır.

هوالباقى الباقي

۲ شهيد معظم ارکان حربيہ ميرالايى / ۳ سليمان فتحى بك / ۴ مرحوم اجله رجال قادريه دن / ۵ ايدى اوغلى دركاه شريفنده پوست / ۶ نشين ارشاد شيخ عزى افندى حضرتلرينك / ۷ نجل نجيبى ايدى دردنجى قول اردوى / ۸ همايون اخز عسكر هيئتى رئيسى ايكن يونان / ۹ اشغالى اثناسنده ايزميرده شهيد دوشمشدر / ۱۰ مشارالهك فضال زاتيه سنه انضمام ايدن / ۱۱ منقيه شهادتى سيد الوقايع اطلاقنه جد ير / ۱۲ و نام عا ليسى خاطره پيراي جوان و پيردر / ۱۳ فى ۲۲ شعبان المعظم ۱۳۳۷ و فى ۲۳ مايس ۱۳۳۵

Hüve'l- Hayyü'l Bâki / 2 Şehîd-i muazzam erkân-ı Harbiye mîralayı / 3 Süleyman Fethi Bey / 4 Merhûm ecele-i ricâl-i Kâdiriye'den / 5 Aydınoglu dergâh-ı şerîfinde post- / 6 nişin-i irşad Şeyh İzzî Efendi hazretlerinin / 7 Necl-i necibi idi. Dördüncü Kolordu-yı / 8 Hümâyûn ahz-ı asker heyeti reisi iken Yunan / 9 İşgâlî esnasında İzmir'de şehid düşmüştür / 10 Müşârünileyhin fezâil-i zâtîyesine inzimâm iden / 11 Menkıbe-i şehâdeti seyyidü'l- vekâyi' ıtlâkına cedir / 12 Ve nâm-ı âlîsi hatıra-yı pîrâ-yı civân ve pîrdîr / 13 Lillahi-teala fâtiha / 14 Fî 22 Şa'bân 1337- fî 23 Mayıs 1335 (23 Mayıs 1919).

8- Alaybeyi²¹ İbrahim Ağa'nın Eşi Sıdika Hanım'ın Mezartaşı (Resim 8):

XIX. yy.ın son çeyreğine tarihlenmiş olan şahidenin taç kısmı çelenk şeklinde bir kompozisyon izlenimi vermekte olup altta yanlarda iki lâle ve ortada bir büyük çiçek motifi işlenmiştir. Bu çelenkvârî taç kısmı ile kitabenin üst kısmının temas ettiği yerin iki tarafına simetrik olarak iki stilize edilmiş yaprak işlenmiştir. Kitâbenin etrafı, iki çizgi arasında yaprak motifleri bulunan meander şeklinde işlenmiş bir bordürle çevrelenmiştir. Şâhidenin 9 satırdan oluşan kitâbesinin satırları silmelerle ayrılmıştır. Kitâbenin ölçüsü 152x53x5 cm.dir.

هوالباقى سنه ۱۲۹۴

۲/ لایق مغفرت خضرت غفار اولسون / ۳ دولت نامتناهیه سزاوار اولسون / ۴ خلعت فاخره سی دامن عفو ستار / ۵ روح پاکینه غذا لزت دیدار اولسون / ۶ مرقد پاکین ایدوب شمع هدایت روشن / ۷/ مشهد طاهره سی مستعرق انوار اولسون / ۸ سابق الای بکی ابراهیم اغا / ۹/ زوجہ سی صدیقہ خانم / ۱۰/ روخنہ فاتحہ

Hüve'l Bâkî Sene 1249(1877) / 2 Lâyık-ı mağfiret-i hazret-i gaffâr olsun / 3 Devlet-i nâ-mütenâhiye seza-vâr olsun / 4 Hil'at-ı fâhiresi dâmen-i afv-ı settâr

²¹ Miralay (Albay) rütbesinde olup vilâyetlerde Jandarma komutanlarına verilen bir unvandır. 1908'deki II. Meşrutiyet'ten sonra bu terim bırakılarak "Alay Kumandanı" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Pakalın 1946, 45.

/ 5 Rûh-ı pâkine gıdâ-yı lezzet-i dîdâr olsun / 6 Merkad-ı pâkin idüb şem'-i hidâyet rûşen / 7 Meşhed-i tâhiresi müstağrâk-ı envâr olsun / 8 Sâbık Alaybeyi İbrahim Ağa / 9 Zevcesi Sıddıka Hânım / 10 Rûhuna fâtiha.

9- Müderris Rodosî Mehmed Necib Efendinin Mezartaşı (Resim 9):

İzmir'in hangi medresesinde ilim irşâd ettiğini henüz tespit edemediğimiz bu zâtın şâhidesinde alışılmışın dışında süs unsuru kullanılmıştır. Dikdörtgen biçimindeki şâhidenin kalın bir boyun kısmı ve onun üzerinde bir müderris kavuğu yer almaktadır. Kitâbenin köşeliklerinde ikişer adet stilize edilmiş yaprak vardır. Araları silmelerle ayrılmış 5 düz satırlık kitâbenin altında bir lâle motifi ve her iki yanında simetrik olarak işlenmiş akantüs yaprakları mevcuttur. Tâlik stili ile yazılmış kitâbenin ölçüsü 127x32x17 cm.dir. Env. no. 811'dir.

هوالباقى

٢ عمدة المدرسين الكرام مرخوم / ٣ و مغفوره ردوسى محمد نجيب افندى / ٤ روحىچون الفاتحه / ٥ سنه ١١٧١

Hüve'l Bâkî²² / 2 Umdetü'l- müderrisîni'l- kirâm merhûm / 3 Ve mağfurunleh Rodosî Mehmed Necib Efendinin / 4 rûhiçün el-fâtiha / 5 Sene 1171 (1757-58).

10- Kadızâde Edhem Efendinin Kızı Şâdiye Hanım'ın Mezartaşı (Resim 10):

XX. yy.ın ilk çeyreğine tarihlenen bu hanım şâhidesinin taç kısmı mahirâne bir biçimde meçhul bir taş ustası tarafından oyulmuş ve üzerine kabartma olarak stilize edilmiş lâle motifleri ve hayali süsler işlenmiş estetik bir görünüme sahiptir. Tasarımı fevkalâde dikkat çekici bir biçimde yapılmış olan şâhidenin yazısı da mâhir bir hattat elinden çıktığı da kesindir. Sekiz pano içine sola doğru hafif mail 19 kabartma satır işlenmiş olan kitâbenin yazı stili tâliktir. Kitâbenin ölçüsü 132x37x8 cm.dir.

هوالحى الباقى

٢ شو خزین مقبره حرمتله نگاه ایت زار / ٣ اولدى بر صاحبه عقت ایچون صوک مأوى / ٤ اوکا ایتمشدی کمال کرمندن احسان / ٥ نورینک معکسی بر قلب مبارک مولا / ٦ بر اقوب زوجنى،

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşoğlu 1984.

اولادىنى، اخفاد ىنى آه / ۷ ايتدى اللهنى ذكر ايلييه رك عزم بقا / ۸ بر ملك خصلت بى مثل ايدى
شفقتله بنام / ۹ اوقو بر فاتحه احلاص ايله ايت بويله دعا / ۱۰ بحر احصانه مستغرق ايدوب لطفيله /
۱۱ شاد ايدى ساديه نك روحنى عقبا ده خدا / ۱۲ قنطار اغاسى زاده على بكك رفيقه سى / ۱۳ قاضى
زاده ادهم افنديك كريمه سى / ۱۴ شاديه خانمك روحنه فاتحه / ۱۵ ۱۹ جمازى الاول ۱۳۴۳ ، ۱۵
كانون اول ۱۳۴۰

Hüve‘l hayyü‘l Bâkî / 2 şu hâzin makbere hürmetle nigâh it zâr / 3 Oldu
bir sâhibe-i iffet için son mevi / 4 ona itmişdi kemâl-i kereminden ihsân / 5
nûrunun ma‘kesi bir kalb-i mübârek mevlâ / 6 Bırakûb zevcini evlâdını ahfâdını
âh / 7 İtdi Allahını zıkr eyleyerek azm-i bekâ / 8 Bir melek haslet-i bî-misl idi
şefkatle benâm / 9 Oku bir fâtiha ihlâs ile it böyle duâ / 10 Bahr-ı ihsâna
müstağrak idüb lutfuyla / 11 Şâd ide Şâdiye’nin rûhunu ukbâda Hudâ / 12
Kantar Ağası-zâde Ali Bey’in refİKası / 13 Kadızâde Edhem Efendinin kerîmesi
/ 14 Şâdiye Hanım’ın rûhuna fâtiha / 15 19 Cemaziyel-evvel 1343 / 16 15
Kânun-ı evvel 1340 (16 Aralık 1924).

11- Hasan Kızı Gülsüm Hanım’ın Mezartaşı (Resim 11):

Agora’ya getirilmiş kadın şâhideleri arasında güzel görünümlü ve taş
işlemeciliği açısından dikkat çekici bir titizlikle mermerden oyulmuştur.
Kitâbenin taç kısmında bir kâse içinde meyveler, beş adet gül ve bir lâle motifi
bulunan bir buket barok stilinde işlenmiştir. Taç kısmının çevresi stilize edilmiş
akantüs yapraklarıyla bezenmiştir. Kitâbenin yanlarındaki iki sütuna oturtulmuş
Palladio Kemerî’nin iki yan tarafı, yine akant yapraklarıyla bezenmiştir. Hattatı
çok usta olan sola mail 13 satırlık kitâbe istif usulüyle yazılmıştır. İyi bir sülûsle
yazılmış kitâbenin ölçüleri 198 X 57 X 9 cm.dir. Şâhidenin Müze Env. no.
8759’dur.

هو الخلاق الباقي

۲ ام کلثوم بو فنadan ایلدی روحی روان / ۳ کوس رحلت چالنجیه قصر تن اولدی ویران / ۴
دعوت ایدی بنده سى حضرتینه ذولجلال / ۵ دیدی اول سمعا و طاعة چون بودر عهد امان / ۶ امر
حقله امتثال ایدوب دیدی لطفيله اول / ۷ ایها النفس ارجعيله ایلدی تسلیم جان / ۸ یا الهی جورمن عفو
ایت..... عاصی قولک / ۹ جاریار اولسون انیسى مسکنی دار جنان / ۱۰ حوشجه کلدی فیض حقدن
چونکه انک تاریخی / ۱۱ "رحمتک ايله یاد اولسون دم بدم انا فان" / ۱۲ مرحومه و مغفوره حسن
یک كريمه سى / ۱۳ کلثوم حاتم روحنه الفاتحه سنه ۱۲۰۶

Hüve‘l hâllâkü‘l Bâkî / 2 Ümm-i Gülsüm bu fenâdan eyledi rûh-ı revân /
3 Kûs-ı rihlet çalınınca kasr-ı ten oldu virân / 4 Davet etti bendesi hazretine zül-
celâl / 5 Didi ol semaen ve taaten çün budur ahd-i amân / 6 Emr-i Hakla imtisâl
idüb didi lûtfuyla ol / 7 Eyyühen nefsi irci‘ ile eyledi teslim-i cân / 8 Yâ ilahi

cürmün afv it âsi kulun / 9 câr yâr olsun enîsi meskeni dâr-ı cinân / 10 Hoşça geldi feyz-i Hak'dan çünkü anın tarihi / 11 Rahmetin ile yâd olsun dem-be-dem ana fân / 12 Merhûme ve mağfûre Hasan'ın kerîmesi / 13 Gülsüm Hanım rûhuna el-fâtîha / 14 Sene 1206 (1791-92).

12- Ser Turnacı Mustafa Ağa'nın Mezartaşı (Resim 12):

XVIII. yy. sonuna ait olan dikdörtgen biçimindeki bu şâhidenin boyun kısmının üzerinde Ser turnacı kavuğu bulunmaktadır. Göğüs kısmında bulunan Çan eğrisi'nin üst ve yan kısımlarında yine bezeme unsuru olarak stilize edilmiş akant yaprakları kullanılmıştır. 8 mail satırdan oluşan güzel sülûsle yazılmış kitâbe dikkat çekici güzelliğindedir. Kitâbenin ölçüleri 190x38x11 cm.dir.

هو الحلاق الباقي

۲ بنی قیل معفرت ای ربّ یزدان / ۳ بحق عرش اعظم نور قران / ۴ کلوب قبریم زیارت ایدن اخوان / ۵ ایدہ روحمه بر فاتحه احسان / ۶ بش یوز الی سر طور ناجی / ۷ مرحوم و مغفور له الحاج / ۸ مصطفی اغا روحنه / ۹ فاتحه سنه ۱۲۱۴ فی ۱۲ جمادی الاول.

Hüve'l hâllâkü' Bâkî / 2 Beni kıl mağfîret ey Rabb-i yezdân / 3 Be-hakk-ı arş-ı âzam nûr-ı Kurân / 4 Gelüb kabrim ziyâret iden ihvân / 5 İde rûhuma bir fâtîha ihsân / 6 Beşyüz elli Ser Turnacı / 7 Merhum ve mağfurlehu El-hacc / 8 Mustafa Ağa rûhuna / 9 fatiha Fî 12 Cemaziyel-evvel Sene 1214 (12.10.1799).

13- Ser Turnacı Mustafa Ağa'nın Eşi Hatice Kadın'ın Mezartaşı (Resim 13):

Agoraya taşınırken yıpranmış olan bu hanım şâhidesinin taç kısmında tek minareli bir cami ve yanına bir vazo içine konulmuş beş adet gül ve bir lâle motifi işlenmiş bir çiçek demeti vardır. Üzeri ters V biçiminde olan şahidenin taç kısmının kenarları stilize edilmiş akant yapraklarıyla çevrelenmiştir. Taç kısmını kitâbeden ayıran çan eğrisi üzerinde yine stilize yapraklar vardır. Taşın köşeliklerine ise alışılmışın dışında ikişer adet köşk işlenmiştir. Dokuz pano içine işlenmiş dokuz satırdan oluşan kitabe istif biçiminde sülûsle yazılmıştır. Kitâbenin ölçüleri 172x52x8 cm.dir. Müze Env. no. 1142'dir.

Hatice Hanım bilinmeyen bir sebepten ötürü yukarıda verdiğimiz kocası Ser Turnacı Mustafa Ağa ile aynı gün olan 12 Ekim 1799'da Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

هو الحلاق الباقي

۲ اوقويه بر فاتحه رحمه للعالمين/ ۳ طور اخی جنت اوله فی مقام امين/ ۴ میسر اولدی بکا شهادت/ ۵ الهی سن نصیب ايله سعادت/ ۶ بولمز تاکی رسولکدن شفاعت/ ۷ بش یوز الی سر طور ناجی/ ۸ حاجی مصطفی اغا زوجه سی/ ۹ مرحومه خدیجه قادین روحنه/ ۱۰ فاتحه سنه ۱۲۱۴ فی ۱۲ جمازی الاول.

Hüve‘l Hâllâkü‘l Bâkî / 2 okuya bir fâtiha rahmeten li‘l-âlemin / 3 Durağ cennet ola fî makâm-ı emîn / 4 Müyesser oldu bana şehâdet / 5 İlâhi sen nasib eyle saâdet / 6 Bulmaz tâki resûlünden şefaât / 7 beş yüz elli Ser Turnacı / 8 Hacı Mustafa Ağa zevcesi / 9 Merhûme Hadice Kadın rûhuna / 10 Fâtiha fî 12 Cemaziyel-evvel Sene 1214 (12 Ekim 1799).

14- Mevlevî Mehmed Dede'nin Mezartaşı (Resim 14):

XIX. yy. ortalarına tarihlenen dikdörtgen şeklindeki mermer şâhidenin boynu kırık olup kavuğu yoktur. Sade bir görünümü olan şâhidenin, 16 ayna içine kabartma olarak oyulmuş 16 satırdan oluşan kitâbesi iyi bir hattatın elinden çıkmış güzel bir tâikle yazılmıştır. Büyük boy olan şâhidenin kitâbe ölçüleri 165x37x8 cm.dir. Taşın Müze env. no. 1129'dur.

هو الباقي

۲ مطلع شمس تجلی منبع فیض ازل/ ۳ غارق بحر حقایق عارف سر خدا/ ۴ صاحب کشف و کرامت نولوی محمد ده ده/ ۵ محو هستی ایلمش بولمش بقا اندر فنا/ ۶ کولب زات شریفی برج اقدسدن طلوع / ۷ ایلدی شهر سلانیکه اولوب پرتو نما/ ۸ استان حضرت ملا جلال الدینه اول/ ۹ جلّه مردان چکوب اولمش اضافدر شاه/ ۱۰ عشق حقدن دمبدم مانندنن نالان ایدی/ ۱۱ هم ملامت خرقه سی اولمشیدی زیور اکا/ ۱۲ طائر قدس ایدی بو خاکدن اولمغی/ ۱۳ غیري تجویز ایتمیوب اوجدی بهشته قیلدی جا/ ۱۴ چیقدی حودیدی ارنلر تاریخ رحلتی/ ۱۵ رقص ایدرک قرب حقه واصل اولدی ای ولا/ ۱۶ سنه ۱۲۵۸ فی ۱۸ ص

Hüve‘l Bâkî / 2 Matla‘-ı şems-i tecelli menba‘-ı feyz-i ezel / 3 gârik-i bahr-ı hakâyık ârif-i sırr-ı Hudâ / 4 Sâhib-i keşf ve kerâmet Mevlevî Mehmed Dede / 5 Mahv-ı hestî eylemiş bulmuş bekâ ender fenâ / 6 Gülüb zât-ı şerifi burc-ı akdesden tulû‘ / 7 Eyledi şehr-i Selanik’e olub pertev-nümâ / 8 Asitân-ı Hazret-i Molla Celâleddine’e ol / 9 Celle-i merdân çeküb olmuş izâfdar şâhâ / 10 Aşk-ı Haktan dem-be-dem mânendini nâlân idi / 11 hem Melâmet hırkası olmuş idi zîver ana / 12 tâir-i kudsî idi bu hâkdan olmağı / 13 Gayr-ı tecvîz etmeyüb uçdu behişte kıldı câ / 14 Çıkdı Hû didi erenler tarih-i rihletini / 15 Raks ederek kurb-ı Hakka vâsıl oldu ey velâ / 16 Sene 1258 Fî 18 Safer. (2 Nisan 1842).

15- Alemdârzâde Demirci İsmail Ağanın Mezartaşı (Resim 15):

XIX. yy.a ait olan bu silindirik şeklindeki şâhide bembe beyaz karışımı bir tür mermerden yapılmıştır. Büyük bir ihtimalle Ege bölgesinde bir ören yerinden alınıp işlenmiş olan bu mezar şâhidesinin kitâbesi usta bir hattat tarafından tâlikle yazılmıştır. Kitâbenin boyu 146 cm. çevresi ise 140 cm.'dir. Müze Env. no. 1342'dir.

هوالباقى

۲ يا الهى كلمشم ديوانكه رحم ايت بكا/ ۳ مسكنم قيل لطفك ايله جنتى يارينا/ ۴ چون اجل
كلدى ارشدى ايلدى تارمار/ ۵ راضيم الحكام الله بو ايمش امرى خدا/ ۶ الحاج علمدارزاده تيمورجى
الحاج اسماعيل اغا/ ۷ روحنه فاتحه سنه ۱۲۸۰ فى ۲۲ ل.

Hüve'l Bâkî / 2 Yâ İlâhi gelmişim divânına rahm it bana / 3 Meskenim
kıl lutfun ile cenneti yarına / 4 Çün eccl geldi erişdi eyledi târumâr / 5 Razıyım
el-hüknullah bu imiş emr-i Hudâ / 6 El-hacc Alemdârzâde Timurcu El-hacc
İsmail Ağa / 7 Rûhuna fâtiha Fî 22 Şevval Sene 1280 (29 Mart 1864).

16- Kâtibzâde İsmail Efendinin Mezartaşı²³ (Resim 16):

İzmir'in en köklü ve geniş ailelerinden birisi olan Kâtiboğulları, şehir ve civarında nüfuz sahibi olmuştur. İzmir şehrine müftî gibi dinî ve müderris gibi ilmî sahalarda olduğu kadar, âyan ve voyvoda gibi idarî alanda adamlar yetiştirmiş olan Kâtiboğulları ailesi mensupları genellikle Konak'taki Sulu ve Sarımsaklı kabristanlarında gömülü idi²⁴. XIX. yy.ın ikinci yarısına tarihlenen dikdörtgen biçimindeki büyük boy beyaz mermerden yapılmış olan bu şâhidenin kitâbesi 8 mail satırdan meydana gelmiştir. Kitabe usta bir hattat tarafından iyi bir sülûsle yazılmıştır. Kavuşu kaybolmuş olan şâhidenin ölçüleri 212x38x12 cm.dir. Mezartaşının Müze Env. no. 1115'dir.

كل نفس ذائقة الموت

۲ کوس رحلت چالنجه ايلدم بن اه زار/ ۳ خلعت اکفان لباسم دوتدم اول دار القرار/ ۴
صاغرى موتك شرابى عاقبت نوش ادمه لى/ ۵ دست صياد اجلدن ممكون اولماز هيچ فرار/ ۶
مرحوم و مغفور كاتب زاده اسمعيل افندى/ ۷ روحیچون رضالله تعالى/ ۸ الفاتحه سنه ۱۱۹۸

²³ Aktepe 1964, 62'de bu kitâbenin metnini yeni harflerle yayınlamıştır. Ancak, hocamız kitâbenin 4. satırının son kelimesini "olmalı" olarak okumuşsa da "edilmeli" olmalıdır.

²⁴ Aktepe 1964, 59.

Küllî nefsin zâikatü'l-mevt²⁵ / 2 Kûs-ı rihlet çalınınca eyledim ben âh-ı zâr / 3 Hil'at ikfân-ı libasım duydum ol darü'l-karar / 4 Sâgâ-ı mevtin şarabı akıbet nûş edilmeli / 5 Dest-i sayyâd-ı ecelden mümkün olmaz hiç firâr / 6 Merhûm ve mağfûr Kâtibzâde İsmail Efendi / 7 Rûhiçün rizaen-lillah-i tealâ / 8 El-fâtiha Sene 1198 (1783-84).

17- Veyis Paşa'nın Kızı Fatmatü'z- Zehra'nın Mezartaşı (Resim 17)

XIX. yy.'a ait olan bu kadın şâhidesinin bir lahidin ön ana parçası olduğu, kitâbe altındaki şekil ve süslemeden anlaşılmaktadır. Çok değişik ve estetik görünümlü olan şâhidenin taç kısmı çiçek ve stilize edilmiş yapraklarla bezenmiştir. Dokuz satırdan oluşan tâlikle yazılmış kitabenin satırları sola mail olarak yazılmıştır. Bu lahidin parçası olan kitâbenin alt kısmına, bir vazö içinde çiçek ve yapraklar içeren buket şeklinde bir motif işlenmiştir. Kitâbeden anlaşıldığına göre Fatmatü'z- Zehra Hanım Kuşadası karşısındaki Sisam Adası önlerinde bir vapurda vefat etmiştir. Kitâbenin ölçüleri 146x27x10 cm.dir.

اه من الموت

۲ سابق قبرس متصرفی / ۳ ویس پاشانک کریمه سی / ۴ اولوب سسام اطه سی / ۵ پشکاهنده واپوردا / ۶ ارتحال دار بقا ایدن / ۷ فاطمه الزهراء خانمک روحنه / ۸ رضالله تعالی فاتحه ۹ سنه ۱۲۹۰ فی ۱۵ ذی

Ah mine'l mevt / 2 Sâbika Kıbrıs Mutasarrıfı / 3 Veyis Paşa'nın kerîmesi / 4 Olub Sisam Adası / 5 Pişgâhında vapurda / 6 irtihâl-i dâr-ı bekâ iden / 7 Fâtımatü'z- Zehra Hanımın rûhuna / 8 Rizâen-lillah-i tealâ fâtiha / 9 Sene 1290 Fî Zilkâde (5 Ocak 1874).

Sonuç

Çalışma şartları zor bir saha olan mezar kitabeleri üzerinde 1983 yılından beri İzmir ve çevresinde çalışmaktayız. Büyük bir özveriye gerektiren bu sahanın çok geniş olmasına, Anadolu'nun her bir köşesinde yüzlercesi zamanımıza kadar büyük bir şans eseri gelebilmiş mezar kitabeleri bulunmasına rağmen, konu üzerinde çalışan bilim adamları yeterli sayıda değildir. Biz,

²⁵ Tanrının bu kesin buyruğu, canlıların ölümüne ait somut bir gerçeği veciz olarak açıklar. Bu ifade Kur'ân-ı Kerim'in 29. suresi olan Ankebut'un 57. âyetinin ilk kısmıdır. "Bütün canlılar ölümü tadacaktır." anlamındadır. Âyetin ikinci kısmı ise "Sümme ileyna turcâ'un" yani "Sonra bize döndürüleceksiniz." mealindedir. Ayrıca bkz. Dağlıoğlu 1962, 128.

kitabeler konusu ilgi sahamız olmakla birlikte bir yan çalışma sahamız olup gücümüzün ve zamanımızın yettiği derecede kitabelerle ilgilenmekteyiz. Büyük bir sabır ve titizlikle yaptığımız kitabelerle ilgili çalışmalardan son derece keyif alıp mutluluk duyduğumuzu, bunun yapılması elzem ilmî ve vatanî görev telakki ettiğimizi belirtmek isteriz.

Üzerinde çalıştığımız Agora Açık Hava Müzesi'ndeki kapalı ve açık sahada, yılların ihmalî ve ilgisizliği sonucu, âtıl durumda bırakılmış mezar kitabelerini "Agora Projesi" çerçevesi içinde ele alıp bir bütün halinde ortaya koymak ve nihayetle ise tümünü bir monografi şeklinde yayınlama durumunda olacağımız için sevinçliyiz. Bu tür kültür varlıkları Batı Dünyası'nda daha başka bir ilgi görmekte ve gereği yapılmaktadır. Şüphesiz, tarih ve sanat tarihiyle ilgili olan bu otantik eserler Avrupa'da veya Kuzey Amerika'nın her hangi bir ülkesinde bulunmuş olsaydı, şimdiye kadar çoktan üzerlerinde çalışılıp düzenlenmesi ve teşhiri tamamlanmış, hatta yayını dahi yapılmış olurdu. Bu konuya eğilmemizin sebebi, hiç şüphesiz, Batı'da tahsil yapmış olmamızın yanında millî kültür varlıklarımıza duyduğumuz derin saygı ve hayranlıktır.

İzmir ve civarının tarihine, geçmiş asırlardaki sosyal hayatına, taş oyma ve resim sanatına, edebiyatımıza bir başka deyişle kültürel değerlerimize ışık tutan bu yazılı tarihî belge mahiyetindeki eserlerin yok olmadan tespitinin, incelenmesinin ve yayınlanmasının çok gerekli olduğu inancı ile yaptığımız seri çalışmalarımız, bu konuda sarf etmiş olduğumuz çabalarımızın boşa gitmediğini göstermiştir. Ayrıca, İzmir ve civarındaki kitâbelerin uzmanlarca sıhhatli bir tescili de yapılmış değildir.

Ancak, burada şu hususu öncelikle belirtmeliyiz ki bu tür ve buna benzer çalışmalar şahsi ve bizim yaptığımız gibi gönüllü gayretlerin sınırlarını aşmaktadır. Her zaman ve her çalışmamda belirtmiş olduğum gibi geçmiş nesillere olan vefa borcumuzu ödemek ve gelecek genç kuşakların muhtemel suçlamalarından kurtulmak ve dünyanın hayranlık duyduğu zengin kültür tarihimize olan borcumuzu biraz olsun ödeyebilmek için bu tür çalışmaların bir program dâhilinde ve bütün yurt sathında devletin desteğinde devam ettirilmesinde son derece büyük yarar vardır. Çünkü mahalli tarihimizin bir yönü de ancak bu tür yazılı ve süslemeli taş belgelerin ışığı altında aydınlanacağından şüphe yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

- Bacqué-Grammont vd., 1984 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Hans Peter Laqueur ve Nicolas Vatin' "Stelae Turcicae I Küçük Ayasofya", *İstanbul Mitteilungen*, 34, 441-550.
- Aktepe 1964 M. Münir Aktepe, "İzmir'e Âid Bâzı Kitâbeler ve Notlar", *Tarih Dergisi*, XIV/19, 57-80.
- Arseven C. Esat Arseven, (t.y.), "Mezarlıklar ve Türbeler", *Türk Sanat Tarihi Dergisi*, İstanbul, M.E. Baskısı, 458.
- Çulpan 1961 Cevdet Çulpan, *Serviler II*, İstanbul.
- Dağlıoğlu 1962 Turhan Dağlıoğlu, "Sanat Bakımından Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-23 Ekim 1959), Ankara.
- Demiriz 1984 Yıldız Demiriz, "Acanthus: Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, III, 19-24.
- Derman 1975 Uğur Derman, "Mezar Kitâbelerinde Yazı Sanatımız", *T.T.O.K. Belleteni*, 49/328, 1975, 36-47.
- Erbek 1986 Güran Erbek, "Hayat Ağacı Motifi I", *Antika*, Sayı 15 (Haziran), 26-41.
- Erbek 1986a Güran Erbek, "Hayat Ağacı Motifi II", *Antika*, Sayı 16 (Temmuz), 26-38.
- İnan 1972 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, II. Baskı, Ankara; TTK Yayınları.
- Kuşoğlu 1984 M. Zeki Kuşoğlu, *Mezar Taşlarında Hüvel Bâki*, İstanbul.
- Oğuz 1983 Burhan Oğuz, *Mezar Taşlarında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul.
- Öney 1968 Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Belleten*, XXXII/125 (Ocak), 25-50.
- Pakalın 1946 M. Zeki Pakalın, "Hazire", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, 794.

Necmi Ülker

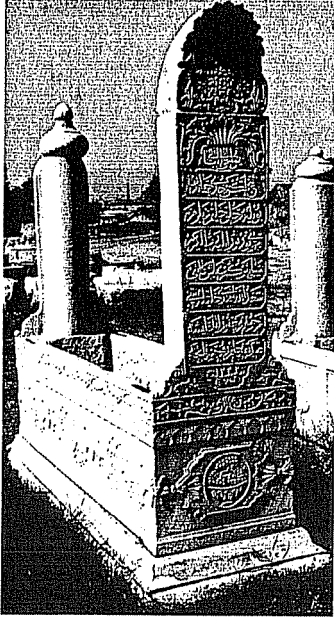
Resim 1

Resim 2

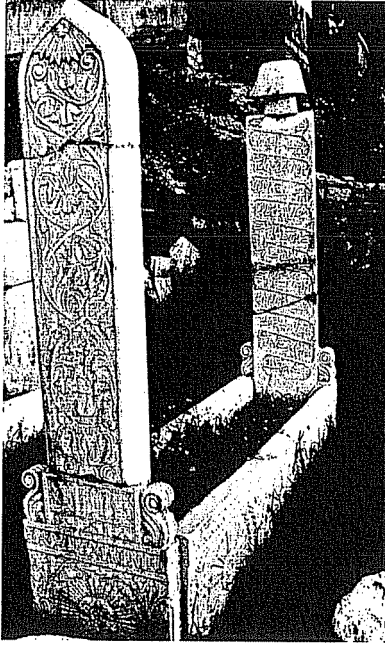
Resim 3

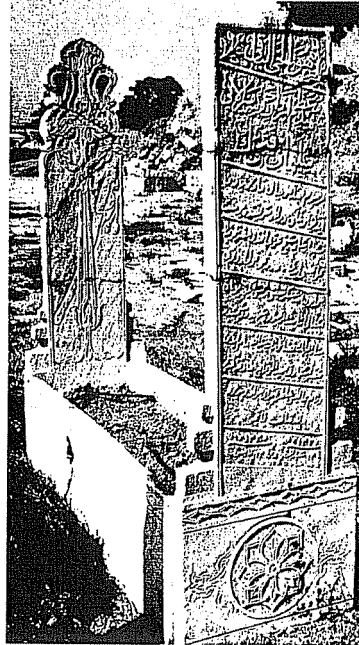
Resim 4

Resim 5

Resim 6

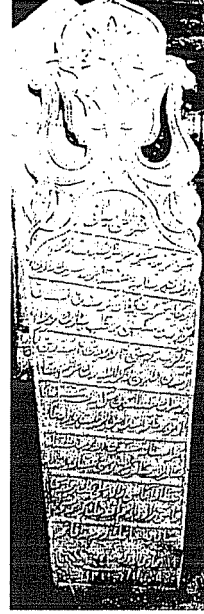
Resim 7

Resim 8

Resim 9

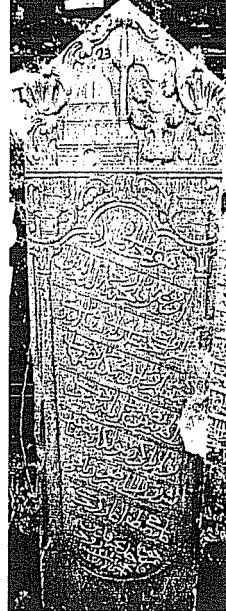
Resim 10

Resim 11

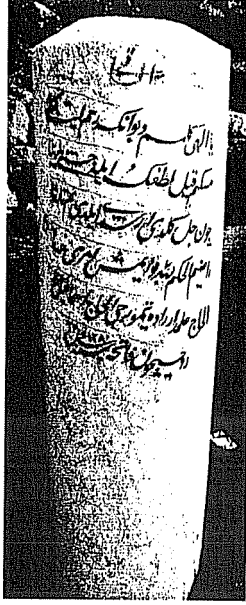
Resim 12

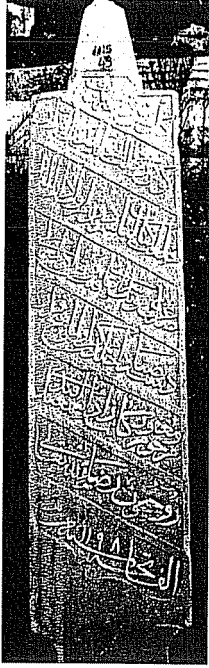
Resim 13

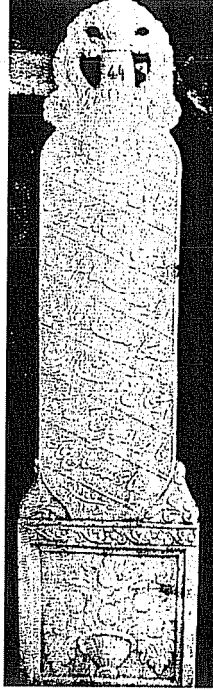
Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17